

розробок в області структури концепту і є одним з ефективних методів його дослідження.

Таким чином, комплексний аналіз асоціативних реакцій дозволяє окреслити динамічну організацію концептуального поля «таємниця» і визначити його національно-культурні особливості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. – М. : Academia, 2000. – 128 с.
2. Степанов Ю. С. Константы: словарь русской культуры: опыт исследования. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
3. Кубрякова Е. С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Елена Самойловна Кубрякова; РАН ; Ин-т языкознания. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
4. Горошко Е. И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента. – Харьков; М. : Изд. группа «РА – Каравелла», 2001. – 320 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. І. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.

УДК 811.161.2'373

*Васютенко І.О.
(Харків, Україна)*

КОНЦЕПТ «ДУША» ЯК МОВНИЙ ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ВНУТРІШНІХ ПОЧУТТІВ В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ МИКОЛИ БАЖАНА

Стаття присвячена аналізу концепту «душа» в поетичному мовленні М. Бажана, розкриттю семантики концепту «душа» та визначенню особливостей його мовного вираження.

Ключові слова: мовна картина світу, концептуальна картина світу, концепт, концепт «душа», метафора, епітет, порівняння.

Статья посвящена анализу концепта «душа» в поэтической речи М. Бажана, раскрытию семантики концепта «душа» и определению особенностей его языкового выражения.

Ключевые слова: языковая картина мира, концептуальная картина мира, концепт, концепт «душа», метафора, эпитет, сравнение.

The article is devoted to the analysis of the concept 'soul' in the poetical language of M. Bazhan. The semantics of the concept and the peculiarities of its lingual representation are also described.

Key words: linguistic picture of the world, concept, soul, methaphor, epithet, simile.

© Васютенко І.О., 2011

Новий період у розвитку мовознавства відзначається тим, що мова розглядається не тільки як система, але і як певна картина світу.

Світ постає для людини таким, яким вона в міру свого розвитку пізнає його і освоює. Картина світу – це те, що йде передусім від людини, плід її сприйняття, фантазій, мисленнєвих процесів і перетворювальної діяльності. Всесвіт як всеохопний світ є для людини всеосажним предметом пізнання. Разом з тим світ – це й сама людина, коли йдеться про внутрішні її світовідчуття, переживання, розумову діяльність, невіддільну від мови як способу організації інформації про сам світ, а ширше – всесвіт. Тому феномен світу, пізнаного через мову, постає для людини передусім таким, яким постає для неї її мова. Звичайно ж, людина тут виступає узагальненим суб'єктом, бо індивідуальні продукти пізнання дійсності через свідомість і мислення підтримуються колективними зусиллями, перевіряються, зрештою, колективним досвідом.

На думку Б.О. Серебренникова, визначаючи сутність концептуальної й мовної картин світу, концептуальна картина багатша за мовну, бо включає в себе і домовні знання. Домовна картина є джерелом і матеріалом для концептуальної і мовної. У домовному, ментальному рівні МКС містяться ті численні уявлення, зв'язки, враження, що в разі потреби у фіксації їх у свідомості індивіда шляхом абстрагування й узагальнення утворюють поняття, що стають основою для концептуальної й лінгвальної картини світу і фіксуються в лексичному значенні» [1: 6].

Великий тлумачний словник дає таке визначення концепту: 1. Формулювання, загальне поняття, думка. 2. Вигадка, фантазія.

Термін концепт по-різному характеризується дослідниками. Степанов Ю.С. вважає, що «концепт як явище споріднений із поняттям, але відрізняється від нього змістом, формою і сферою існування: його сфера – ментальний світ, не логіка, а культура в будь-якій її галузі, його форма – не науковий термін, а слово або словосполучення загальної мови...» [3: 9]. Жайворонок В.В. вважає, що «за концептом стоїть не тільки лінгвальна, а й лінгвокультурна інформація, якщо за поняттям стоїть реальія, предмет, субстанція, то за концептом – не лише предметний смисл, а й слово ім'я реальії, слово – знак як певна інтелектуальна осмислена сутність, знак смислу» [4: 25]. Концепт, як справедливо зауважує Д. С. Лихачов, «не безпосередньо виникає із значення слова, а є результатом зіткнення словникового значення слова з особистим і народним досвідом. Потенції концепту тим ширше і багатше, чим ширше і багатше культурний досвід людини» [5: 281].

Співвідношення концепт-слово є провідним при спробах структурування різних концептуальних сфер (народу, особистості). Слово – «особлива творча сила, з допомогою якої відбувається подвійне творіння, створюється світ у слові і відбувається перетворення звичайного тексту в поетичний. І в цьому творінні мова, слово утворюють те середостіння, яке з'єднує божественне і небесне з людським і земним» [6: 219]. Саме слово є тією атомарною одиницею, за допомогою якої створюються словесні тексти в самому широкому діапазоні їх інтенцій і реалізацій.

У цьому плані одним з найбільш складних, неоднозначних можна вважати співвідношення поняття / концепту і слова «душа», що відображають національно-культурну, ментально-психологічну специфіку і ціннісну орієнтацію українського народу.

На концептуальному рівні відбувається не тільки узагальнення явищ предметного світу, а й селекція та концентрація в поняття окремих ознак різних явищ внутрішнього,

духовного світу. На цьому рівні відбувається складний процес формування абстрактних понять, що не сприймаються безпосередньо, а тільки через їх транспонування за допомогою мови, домінування у мові. У цьому полягає величезна роль мови й МКС у формуванні духовного світу: саме за допомогою МКС і спонтанного визначення місця в ній абстрактних понять і абстрактної лексики людина може осягнути свій внутрішній світ, відповідний світ іншої людини і, зрештою, духовні цінності цілого народу [7: 24].

Особливо виразним є концепт «душа» історико-культурної свідомості народу. Душа завжди вважалася внутрішнім вмістом кожної особистості. Тобто, без душі людина – це тільки тілесна оболонка. Душа ставилася завжди на перше місце в будь-які часи у будь-яких націй і народностей.

У світлі останніх досягнень мовознавчої науки постає питання про вивчення мовної картини світу М. Бажана.

Мета полягає в дослідженні концепту *душа* як мовного вираження внутрішніх почуттів в поетичній мові Миколи Бажана.

Завданням нашого дослідження є розкриття образу *душа* через систему тропів, зокрема метафор, епітетів, порівнянь, які застосовував М. Бажан у поетичній мові, адже на сьогодні цей аспект його діяльності ще недостатньо досліджений.

Концепт «душа» є найбільш поширеним у поетичній мовотворчості поетів-неокласиків і є одним з центральних у духовній сфері. Поняття душі є дуже давнім, дослідники вважають, що воно сягає ще язичницької доби, християнство лише дещо змінило уявлення про душу, уточнилася її доля та місцезнаходження при відділенні від тіла, тобто по смерті людини.

Природно, все це зумовило специфіку формування і експлікації в мовній картині світу народу, окремої особистості, соціуму основних конструктивних мовних одиниць, які мають сему «душа».

Великий глумачний словник дає наступне визначення душі: 1. Внутрішній психічний світ людини з її настроями, переживаннями та почуттями. // За релігійними уявленнями – безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварини. 2. Сукупність рис, якостей, властивих певній особі. // Людина як носій тих чи інших рис, якостей. // Почуття, натхнення, енергія. // Про людину з прекрасними рисами характеру.

Душа суб'єкта експлікується та визначається в художньому дискурсі через емоційно-експресивний простір, мовним експлікатором якого виступає континуум особливих образних, оціночно-асоціативних лексичних одиниць.

Микола Бажан – поет, вихований революцією, отже, постать дійова, що прагне не лише до оцінки життя, але й до його перетворення. Ось чому з поезій Бажана важко та й ні до чого вистригати ножицями сентенції й парадокси. Поезія його не дуже придатна до цитат. Думка і дія так злиті в ній з конкретним оточенням, з світом речей і подій, що кожний рядок вилучений з тексту, вмирає, як рибка, виїнята з акваріума... Ліричний поет висловлює в своїй поезії головним чином себе, свою особистість, своєрідність своєї особистості, і якщо ця особистість справді являє собою щось відмінне від інших, то як же це може не відбитися в стилі і не створити відмінної від інших поетичної манери? Інша річ епік і драматург. Свій внутрішній світ і свою особистість він висловлює не прямо, а шляхом зображення подій, шляхом зіткнення різних, іноді контрастних характерів. Велика

різноманітність типів, з якими має справу епік, заперечує одну-єдину систему прийому, з якою хоче підійти до життя поет. Ось чому завдання епіка або драматурга не лише не може бути зведене до того, щоб «не мати ніякої манери», а навпаки, вимагає від нього володіння цілою колекцією «манер». Такою колекцією і володіє Микола Бажан [8: 29].

У поетичній мовній картині Миколи Бажана зустрічаємо слова для вираження, так би мовити, зовнішніх подразників, які через складну систему індивідуальних асоціацій і механізмів перетворень ведуть до змін існуючих і виникнення нових станів внутрішнього світу людини.

В поезії М. Бажана основними, центральними, найбільш значимими і місткими є слова *серце* і *душа*, які за загальним уявленням, власне, є місцем виникнення, зосередження емоцій і почуттів. В нашій статті розглянемо детальніше концепт *душа* через систему тропів як показник внутрішнього світу поета.

Своєрідність мови поезії полягає в тому, що в структурі поетичного твору, як конкретному її вияві, здійснюється «емоційно-образна, естетична трансформація засобів загальнонародної мови» [9: 18]. «Поетичне слово, – підкреслює Г. Винокур, – виростає в реальному слові як його особлива функція, так само як поезія виростає з оточуючого нас світу реальності» [10: 18].

Образ *душі* в Бажана набуває специфічних психолого-емоційних та семантичних обрисів. *Душа* – 1) це місце перебування почуттів, емоцій: *З усіх кутків душі позмітано / Любові порох золотий* (М. Бажан); *Забагато це він недодрівав, / Недовистраждав, недолюбив; / Забагато темних чорторіїв / Він в душі до дна не просвітив* (М. Бажан); *Здається, крикну, трохи мисль напружу, - / І знайдуть спогади вагу і плоть, / І ввійдуть владно і повноправно в душу, / Щоб жити там, хазайнувать, бороть* (М. Бажан); 2) це субстанція: *Підпалю спирт! Святе аутодафе, / Де спирт пала, мов християнські душі... / Кричть, захоплені кликуші, / В берлінському блюзнірському кафе!* (М. Бажан); *І бог не прийде по мене, по душу мою убогу, / Нікому не стану за пам'ять або хоч за пересторогу, / Хіба що зберуться зайти, вип'ють вина із рогу / І ящик незграбний зі мною потягнуть в останню дорогу, / І добра земля грузинська стукне мені в домовинку, / Щоб побажати неробі незаслуженого спочинку...* (М. Бажан); 3) це іпостась особистості: *В провулках – ні душі, і зараз можна йти* (М. Бажан); *Ворота замкнув будинок, і вікна заплющив він, / Живої душі не видно / в пустому цілком огромі* (М. Бажан); 4) це щось живе, що знаходиться, подібно до серця, всередині людини: *Боєць, напившись волзької води, / Відчув – вона йому терзає душу: / Умри, а стій! Умри – не відійди!* (М. Бажан); *Над нами вже не гримали гromи, / Прозоро грала просинь вереснева, / Ричили тільки душі і дома / І чорнорукі корчилися дерева* (М. Бажан); 5) це внутрішня «я» автора: *Хай спечені уста я ще раз притулю / До живодайного, як молодість, напою, / Настоя споминів, і радості, й жалю, / Яким я жадібно зболілу душу гою* (М. Бажан); *Такі вони співучі і цілющі, / Оці алеї вітровію й стужі, / старі, корчаті монастирські нуці, / Де піст і пісня лікували душі* (М. Бажан).

Багату емоційність внутрішнього світу М. Бажан передає через метафоричність: *Півмисль і півслово огромне й убоге, / Недоносок душі – о як тяжко йому / Тягти свій живіт, безголовий, безногий, / Задивлений пупом у вічність і тьму!* (М. Бажан); *Чистоплюйці душі і серdecь приживалці, / Більше тобі, співчуття, не дано, / Як тільки сидіти й поламані пальці / Зав'язувать бантом навколо долонь* (М. Бажан); *Худьба – це неситий*

душі лейкоцит, / Що тілом своїм, непорушним і бистрим, / Вгортає, висмоктує мудрість і пристрасть, / Як спрут, заповзаючи серцю під спід (М. Бажан); / І страшно нам було його жаснутись зору; / він з нами був, суворий, шиваський муж, / Що потоптав, як ринь, дрібні уламки душі / І мужність прокладав крізь світ тропою вгору (М. Бажан); / О щедрість душі! / її спрага, / її невтоленні шукання / І радості, / її зустрічей з щастям, / і з горем, / і з чудом життя! (М. Бажан); / Що ж, солдат доп'є цю пляшку / Без жеманства і гримас, / Весь душею нарзпаишку, / Радий всім служить для вас! (М. Бажан); / Нанийся, і зведись, і твердо й радо стій / Перед останнім іспитом душі (М. Бажан).

Завдяки порівнянням автор досягає особливого напруження внутрішніх почуттів, увиразнює зображуване і виявляє своє ставлення до нього: *Кості зламати, і випростать корчі, / І м'язи по швах життеродних розшисть, / Щоб розпач розкрити, як родива творчі, / Як Кесарів розтин душі (М. Бажан); / І буря перших бірж, і вітер перших акцій / Їх відриває й гонить од землі, / Як душі висаних і висохлих абстракцій, / Зароджених у підступі і злі (М. Бажан); / Приходить же, пісне, в хату цю вступи, / Як господиня душі, а не жєбрачка (М. Бажан); / В полях туманних бився у тривозі / Холодний день, і жаль, хоч в душу стрель, / На серце влав. Ішли ми по дорозі / Серед пустельних і сумних земель (М. Бажан); / Рокочучи, відплинув гомін міді, / І чорна трость ебенова співа, / Немов душа жадаюча жива, / Одна на всім принишклім круговиді... (М. Бажан).*

Експресивно-оцінювальні прикметники, які виступають у поетичній мові у функції епітетів, надають висловлюванню піднесеності та емоційності: *Він сина таким не бачив ще ніколи, – / Слова достиглої, змуженілої душі / Почув неждано він, і ці слова зборолі, / І вперше він синам сказав: – Товариші, / Товариші мої, мої великі діти, / Моя і кров, і плоть, сподіванка моя! (М. Бажан); / Шанують твій подвиг, твій розмах, твій подих / І велич твоєї душі! (М. Бажан).* Додатковий поетичний смисл з'являється у так званих метафоричних епітетах: *Стрімкий порив душі смислової людини / До висоти небес, до їх бездонних лон (М. Бажан); / Вона не приходить одразу, вона, що веде за собою / Спокійну ходу і змуженілу поставу душі (М. Бажан); / Так мало лишилося сили / в розтоптаних розпачем душах, / В заглушеній громом гарматним / і дзвоном церковним надії (М. Бажан); / Не втамувать стисканням супокою / Душі стривожених тремтінь, / Коли згадаю я, і бачу я, що ось / Струміння диму з вітром заплелось (М. Бажан).*

Спостереження показують, що як жива сутність, душа не тільки генерує і відображає почуття, вона і «сама» може їх відчувати, функціонально уподібнюючись суб'єкту мови. За допомогою різних тропних модифікацій досягається єдність образу, його цілісність, пожвавлюються стародавні асоціативно-сміслові зв'язки слів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Б.А. Серебренников, Е.С. Кубрякова, В.И. Поставалова и др. – М.: Наука, 1988. – 216 с.
2. Великий глумачний словник сучасної української мови. – К.: Ірпінь, 2005. – 1728 с.
3. Степанов Ю.С. Протей. Очерки хаотической эволюции / Степанов Юрий Сергеевич. – М.: Языки славянской культуры, 2006.
4. Жайворонок В.В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук / Жайворонок Віталій Вікторович // Мовознавство. – 2004. – № 5–6. – С. 23–36.

5. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Лихачев Дмитрий Сергеевич // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология. – М., 1997. – С. 280–287.

6. Топоров В. Н. Об «экстропическом» пространстве поэзии (поэт и текст) / Топоров Владимир Николаевич // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология. – М., 1997. – С. 213–226

7. Лисиченко Л.А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу / Лідія Андріївна Лисиченко. – Харків: Основа, 2009. – 191 [1] с.

8. Про Миколу Бажана. Літературно-критичні статті, есе. – К., 1984. – 335 с.

9. Калашник В.С. Особливості слововживання в поетичній мові: Навчальний посібник / Калашник Володимир Семенович. – Харків: ХДУ, 1985. – 68 с.

10. Винокур Г.О. Избранные работы по русскому языку / Г.О. Винокур. – М.: Учпедгиз, 1959. – 492 с.

11. Бажан М. Твори в чотирьох томах. – Т.1. / Микола Бажан. – К.: Дніпро, 1984. – 637 с.

УДК 811.111'373.4

Давидюк Т.В.
(Київ, Україна)

СПЕЦИФІКА ФРЕЙМУ WEATHER У ХУДОЖНІХ ТВОРАХ СЕСТЕР БРОНТЕ

У статті розглядається фрейм "weather", що розгортається у художніх творах сестер Бронте як багатомірний, об'ємний концепт з розгалуженою структурою фреймових та міжфреймових зв'язків.

Ключові слова: фрейм, підфрейм, інтегрований фрейм, weather.

В статті речь идёт о фрейме weather, разворачивающемся в художественных произведениях сестёр Бронте как многомерный, объёмный концепт с разветвлённой структурой фреймовых и межфреймовых отношений.

Ключевые слова: фрейм, подфрейм, интегрированный фрейм, weather.

This paper examines the frame "weather", which appears in sisters Bronte's novels and evolves as a many-sided, multi-dimensional concept. The frame "weather" is also characterized by a well-developed structure of frame interrelations.

Key words: frame, sub frame, integrated frame, weather.

У рамках лінгво-когнітивних досліджень фрейм вже традиційно розглядають як систему, за якою організуються уявлення, образи, поняття, концепти, що зберігаються в пам'яті [6: 187]. Услід за М. Мінським (якого вважають одним з основоположників фреймових досліджень) вчені погоджуються з наступним визначенням феномену: "**фрейм** – це ієрархічно організована структура інформаційних даних, що акумулює знання про

© Давидюк Т.В., 2011